

बालकामगार या अनिष्ट प्रथेतून महाराष्ट्र
राज्य मुक्त करण्यासाठी जिल्हास्तरीय
बालकामगार कृती समितीची स्थापना
करणेबाबत.

महाराष्ट्र शासन

उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग

शासन निर्णय क्रमांक : सीएलए २०२४/प्रक्र १५४/कामगार-४

मादाम कामा मार्ग, हुतात्मा राजगुरु चौक,

मंत्रालय, मुंबई-४०० ०३२.

दिनांक :- ३० जानेवारी, २०२६

वाचा- १. विभागाचा शासन निर्णय क्र.सीएलए १०९७ /सी.आर. ३०७/ कामगार -११,
दि.१२.०२.१९९७.

२. विभागाचा शासन निर्णय क्र. सीएलए २००९/४/काम-४, दि.०२.०३.२००९.

३. विभागीय आयुक्त, छ. संभाजीनगर यांच्या अध्यक्षतेखालील
अभ्यास समितीचा शासकिय समित्यांचे पुनर्गठण करण्याबाबतचा अहवाल.

४. कामगार आयुक्त, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई यांचेकडील दि.१७.१०.२०२५ व
दि. ०३.१२.२०२५ रोजीचे पत्र

५. महसूल विभागाचा क्र. कार्यशा २०२५/प्र.क्र. ०६/म-८, दि. ०९.०४.२०२५ रोजीचा
शासन निर्णय

प्रस्तावना —

या विभागाच्या शासन निर्णय क्र.सीएलए १०९७ /सी.आर. ३०७/ कामगार-११, दि.१२.०२.१९९७ अन्वये बाल व किशोरवयीन कामगार (प्रतिकंध व विनियमन) अधिनियम, १९८६ मध्ये विहित केलेली ध्येय उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी जिल्हाधिकारी यांच्या अध्यक्षतेखाली जिल्हास्तरीय बाल कामगार सल्लागार मंडळ स्थापन करण्यात आले आहे. तसेच विभागाच्या शासन निर्णय क्र. सीएलए २००९/(४)/ काम-४, दि.०२.०३.२००९ अन्वये बालमजूरी ही अनिष्ट प्रथा राज्यातून समूळ उच्चाटन करून बालमजूरांना शिक्षणाच्या मुळ प्रवाहात समाविष्ट करून घेणे व त्यांचे आवश्यकतेनुसार पुनर्वसन करण्याच्या उद्देशाने संबंधित जिल्हा दंडाधिकाऱ्यांच्या अध्यक्षतेखाली कृती दल गठीत करण्यात आले आहे. या दोन्ही शासन निर्णयानुसार बालकामगार कल्याण तथा पुनर्वसन तसेच जिल्हास्तरीय बालकामगार कृती समितीची कार्यपद्धती निश्चित करण्यात आली आहे.

२. महसूल व वन विभागाच्या संदर्भाधीन शासन निर्णय क्र. ०५ अन्वये विभागीय आयुक्त, जिल्हाधिकारी, उपविभागीय अधिकारी व तहसिलदार यांचे स्तरावरील विद्यमान कार्यपद्धती याबाबत अभ्यास करण्यासाठी विषयवार समित्या स्थापन केल्या होत्या. यापैकी “महसूल प्रशासनाच्या अध्यक्षतेखाली गठित विविध समित्यांचा आढावा घेऊन सुसुत्रीकरण करणे” याबाबत विभागीय आयुक्त, छ. संभाजीनगर यांच्या अध्यक्षतेखाली नेमलेल्या समितीने कामगार विभागाशी संबंधित पुढील २ शिफारशी सुचविल्या आहेत:-

१. जिल्हास्तरीय बालकामगार कल्याण तथा पुनर्वसन निधी सल्लागार समिती आणि जिल्हास्तरीय बालकामगार कृती दल समिती या दोन समित्या एकत्रित करणे.
२. जिल्हा व उपविभागीय स्तरावरील वेठबिगार दक्षता समित्या पुनर्गठित करण्यात याव्यात.

विभागीय आयुक्त, छ. संभाजीनगर यांच्या अध्यक्षतेखाली नेमलेल्या समितीने वरीलप्रमाणे केलेल्या शिफारशीस अनुसरून जिल्हास्तरीय बालकामगार सल्लागार मंडळ आणि जिल्हास्तरीय कृती दल यांचे एकत्रीकरण करण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती.

शासन निर्णय-

विभागीय आयुक्त, छ. संभाजीनगर यांच्या अध्यक्षतेखाली नेमलेल्या समितीने केलेल्या शिफारशीस अनुसरून जिल्हास्तरीय बालकामगार सल्लागार मंडळ आणि जिल्हास्तरीय कृती दल यासंदर्भातील अनुक्रमे दि.१२.०२.१९९७ व दि.०२.०३.२००९ रोजीचे शासन निर्णय अधिक्रमित करण्यात येत असून खाली नमूद केल्यानुसार सुधारित जिल्हास्तरीय बाल कामगार कृती समिती गठीत करण्यात येत आहे :-

अ. क्र.	तपशील	अध्यक्ष/सदस्य
१	जिल्हाधिकारी तथा जिल्हादंडाधिकारी	अध्यक्ष
२	मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद	सदस्य
३	महानगरपालिका आयुक्त/नगरपरिषद मुख्याधिकारी	सदस्य
४	जिल्हा पोलीस अधिक्षक/सहाय्यक पोलिस आयुक्त	सदस्य
५	निवासी उपजिल्हाधिकारी	सदस्य
६	शिक्षणाधिकारी (प्राथमिक), जिल्हा परिषद	सदस्य
७	जिल्हा समाज कल्याण अधिकारी	सदस्य
८	जिल्हा अदिवासी विकास विभागाचे अधिकारी	सदस्य
९	जिल्हा आरोग्य अधिकारी	सदस्य
१०	जिल्हा महिला व बाल विकास अधिकारी	सदस्य
११	जिल्हा समादेशक (होमगार्डस)	सदस्य
१२	अशासकीय स्वयंसेवी संस्थांचे दोन प्रतिनिधी (NGO)	सदस्य
१३	सहाय्यक कामगार आयुक्त/सरकारी कामगार अधिकारी	सदस्य सचिव

जिल्हास्तरीय बालकामगार कृती समितीची कर्तव्य व जबाबदान्या खालीलप्रमाणे असतील :-

- १) बाल व किशोरवयीन कामगार (प्रतिबंध व विनियमन) अधिनियम, १९८६ मधील तरतुदीच्या अनुषंगाने कसूरदार मालकांविरुद्ध फौजदारी गुन्हा दाखल करून मालकांकडून प्रत्येक बाल कामगारामागे रु. २०,०००/- ची वसुली आणि सदर रकमेचा भरणा इ. तसेच मा सर्वोच्च न्यायालयाने दिलेल्या निर्देशांचे पालन करण्याची अंतिम निर्णायक जबादारी जिल्हास्तरीय बालकामगार कृती समितीची राहिल.

- २) निधीच्या व्यवहाराचे व्यवस्थापन, की ज्यामध्ये निधीची गुंतवणूक आणि जोखमीच्या व्यवसायातून मुक्त केलेल्या बाल कामगारांच्या कुटुंबियाना आर्थिक मदत उपलब्ध करून देणे.
- ३) जोखमीचे व्यवसाय आणि प्रक्रियेत काम करणाऱ्या कार्यरत असलेल्या बाल कामगारांचे तसेच कुटुंबियांचे सर्वेक्षण करणे.
- ४) मुक्त केलेल्या बाल कामगारांच्या कुटुंबियांच्या रोजगारासाठी अंगमेहनतीच्या रोजगाराचा शोध घेऊन कुटूंबातील एका प्रौढास त्याच्या निवासस्थानाच्या आसपास रोजगार पुरविणे.
- ५) जोखमीचे व्यवसाय अथवा प्रक्रियेतून मुक्त केलेल्या बाल कामगारांच्या कुटूंबातील एका प्रौढ व्यक्तीस पर्यायी रोजगार देता न आल्यास निधीत जमा करण्यासाठी समूचित शासनाकडून प्रत्येक प्रकरणी रु. ५०००/- वसूल करणे.
- ६) बालकामगारांचे पालक बालकास मजुरी करण्यास पाठविणार नाहीत, याबाबत खात्री करणे.
- ७) बालकांच्या व्यक्तिमत्व विकासाच्या काळात म्हणजेच त्यांना शिक्षणाची संधी मिळणे आवश्यक असताना, काम करण्यास भाग पाढण्याच्या अनिष्ट प्रथेच्या निर्मूलनासाठी व्यापक जनजागृती करणे.
- ८) बालकास बालमजुरीतून मुक्त केल्यानंतर अशा बालकाच्या राहण्याच्या ठिकाणाजवळ शाळा, अतिरिक्त शिक्षण वर्ग, शैक्षणिक साहित्य इत्यादी पायाभूत सुविधा उपलब्ध करून देणे (मुक्त बाल कामगारास शिक्षण मिळेल हे पाहण्याची अंतिमत: जबाबदारी बाल व किशोरवयीन कामगार (प्रतिबंध व विनियमन) अधिनियम, १९८६ चे कलम १७ अन्वये अधिसूचित केलेल्या निरीक्षकांची राहील.)
- ९) बिगर जोखमीचे व्यवसाय/प्रक्रियेमध्ये काम करणाऱ्या बाल कामगारांस प्रतिदिनी ४ ते ६ तासापेक्षा अधिक काम देण्यात येणार नाही, याची खात्री करणे. तसेच अशा बालकास प्रतिदिनी किमान दोन तास शिक्षण देण्यात यावे.
- १०) रोजंदारीवरील बालकांच्या शिक्षणाच्या सुविधेसाठी आवश्यक त्या पायाभूत सोयी सुविधा उपलब्ध करून देण्याची अंतिमत: निर्णयक जबाबदारी शालेय शिक्षण विभागाची राहील, जोखमीच्या प्रक्रियेत रोजंदारी करणाऱ्या मुक्त बाल कामगारांच्या शिक्षणावरील सर्व खर्च कसूरदार मालकांना करण्याचा असल्याने, बाल कामगारांना किमान २ तास शिक्षण देण्यात येत आहे, हे पाहण्याची जबाबदारी निरीक्षकांची राहील.
- ११) धोकादायक/अधोकादायक उद्योगातील बाल कामगारांच्या मुक्ततेसाठी परिशिष्ट-१ आणि परिशिष्ट-२ मध्ये नमूद केल्याप्रमाणे कार्यपद्धती तयार करण्यांत आली असून त्याअंतर्गत समितीमधील विविध सदस्य यांची कामे व जबाबदाऱ्या परिशिष्ट-३ मध्ये नमूद केल्याप्रमाणे असतील.
- १२) बालमजूरांच्या निगडीत असणाऱ्या सर्व स्वयंसेवी संस्थांची त्यांच्या संक्षिप्त माहितीसह अद्ययावत यादी बनवावी. अशा स्वयंसेवी संस्थांमार्फत व्यापक जनजागृती अभियान हाती घ्यावे.
- १३) धोकादायक उद्योगातील १६ वर्षाखालील आणि अधोकादायक उद्योगातील १४ वर्षाखालील बालकामगारांच्या मुक्ततेसाठी धाडसत्रे आयोजित करावी.
- १४) दर महिन्यास समितीची आढावा बैठक आयोजित करावी. सदस्य सचिव यांनी आढावा बैठकीचे इतिवृत्त कामगार आयुक्त, महाराष्ट्र राज्य यांचेमार्फत शासनास सादर करावे.
- १५) धाडसत्रात मुक्त करण्यांत आलेल्या बालमजूराच्या पालकांना जर संबंधीत मालकाने कोणत्याही कारणास्तव आगाऊ उचल प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष दिल्याचे तपासात आढळल्यास अशा बालकामगारास वेठबिगार कामगार म्हणून समजण्यांत यावे आणि त्यानुसार मालकाविरुद्ध कारवाई करावी आणि अशा वेठबिगार बालमजूरास नियमानुसार शासकीय फायदे मिळवून द्यावे.

- १६) सदर निधीबाबत कामगार आयुक्तांमार्फत शासनास दि. ३० सप्टेंबर पूर्वी आणि ३१ मार्च पूर्वी अर्धवार्षिक उपयोगिता प्रमाणपत्र सादर करावे. बालमजूरीशी कौटुंबिक समस्या निगडीत असल्यास, अशा बालमजूराच्या संपूर्ण कुटूंबाचे जिल्हादंडाधिकाऱ्यांनी शासनाच्या विविध योजनांतर्गत पूनर्वसन करावे. त्यांना रोजगार, निवास, उत्पन्न उपलब्ध करून द्यावे.
- १७) जिल्हयातील दागिद्रय रेषेखालील लोकांकरितां असणाऱ्या सर्व योजनांचा प्रथम प्राधान्याने लाभ बालकामगारास व त्याचे कुटूंबीयांस द्यावा.
- १८) शासन निर्णय निर्गमीत झाल्यापासून एक महिन्याच्या आत जिल्हास्तरावर समिती गठीत करून हा निर्णय अवगत करवून तातडीने बालमजूरीविरुद्ध धाडसत्रे आयोजित करावीत.
- १९) जिल्हाधिकारी कार्यालयात बाल कामगार या विषयासाठी एक स्वतंत्र कक्ष तयार करण्यांत यावा. सदर कक्षाने वरील कार्यवाहीसाठी नोडल एजन्सी म्हणून काम करावे.
- २०) यासंबंधीचा खर्च संबंधीत विभागांनी ज्या-ज्या अर्थसंकल्पीत शीर्षाखाली करणे उचित असेल त्या त्या शीर्षाखाली खर्ची टाकण्यात यावा व तो, त्या-त्या शीर्षांतर्गत मंजूर अनुदानातून भागविण्यात यावा.
- २१) जिल्हादंडाधिकारी यांनी जिल्हास्तरीय बालकामगार कृती समितीची बैठक महिन्यातून किमान एकदा होईल याची दक्षता घ्यावी व आपला मासिक अहवाल संबंधित विभागीय आयुक्त, प्रधान सचिव (महसूल), प्रधान सचिव (मदत व पुनर्वसन), व प्रधान सचिव (कामगार) यांना पाठवावा.
- सदरचा शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर प्रसिद्ध करण्यात आला असून त्याचा संगणक संकेतांक क्रमांक २०२६०१३०११५८५०१६१० असा आहे. हा आदेश डिजीटल स्वाक्षरीने साक्षांकीत करून काढण्यात येत आहे.
- महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांचे आदेशानुसार व नावाने
- (मोहनदास भुसारे)
कक्ष अधिकारी, महाराष्ट्र शासन
- प्रत,
- १) मा. मंत्री (कामगार) यांचे खाजगी सचिव.
 - २) अपर मुख्य सचिव (महसूल विभाग), मंत्रालय, मुंबई.
 - ३) अपर मुख्य सचिव (गृह विभाग), मंत्रालय, मुंबई.
 - ४) प्रधान सचिव (कामगार), उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग.
 - ५) प्रधान सचिव (महिला व बालविकास विभाग), मंत्रालय, मुंबई.
 - ६) प्रधान सचिव (सावंजनिक आरोग्य विभाग), मंत्रालय, मुंबई.
 - ७) प्रधान सचिव (शालेय शिक्षण) मंत्रालय, मुंबई.
 - ८) प्रधान सचिव (ग्रामविकास विभाग) मंत्रालय, मुंबई.
 - ९) पोलीस महासंचालक, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई.
 - १०) सर्व विभागीय आयुक्त.
 - ११) सर्व जिल्हाधिकारी.
 - १२) सर्व जिल्हा परिषदांचे मुख्य कार्यकारी अधिकारी.
 - १३) कामगार आयुक्त, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई
 - १४) निवड नस्ती (कामगार-४)

परिशिष्ट-१

जिल्हास्तरीय बालकामगार कृती समितीची कार्यपद्धती

पोलीस, कामगार विभागाचे अधिकारी तसेच स्वयंसेवी संस्था यांच्याकडून जिल्हादंडाधिकारी कार्यालयास धोकादायक/अधोकादायक उद्योगातील बाल कामगारांची माहिती उपलब्ध करून देणे. ➡	विविध विभागांशी समन्वय साधून धाडसत्र आयोजित करणे.	धोकादायक उद्योगातील बाल कामगारांची मुक्तता करून त्यांच्या अन्न, वस्त्र व निवाऱ्याची काळजी घेणे आणि संबंधित मालकाला अटक करून पुढील कार्यवाही करणे. ➡
(१ दिवस) मुक्त केलेल्या बाल कामगारांना शिक्षणाच्या मूळ प्रवाहात आणण्यासाठी त्यांना शाळांमध्ये प्रवेश देणे.	(१ दिवस) समितीच्या निर्णयानुसार बाल मजूरांची जापु मार्फत त्याच्या पालकांकडे सुरक्षित रवानगी करणे.	(१ दिवस) धाडसत्रातील मुक्त केलेल्या बाल कामगारांना बाल कल्याण समितीपुढे हजर करणे. ⬅
(८ दिवस)	(३ दिवस)	(८ दिवस)

(एकूण २२ दिवस)

परिशिष्ट- २

बाल कामगारांच्या मुक्ततेसाठी जिल्हास्तरीय बालकामगार कृती समितीमार्फत टाकण्यात आलेल्या धार्डींचा तपशील

धाडीची तारीख- निरीक्षकाचे नांव-

धाडीचे ठिकाण-
साक्षीदार-१
साक्षीदार-२

परिशिष्ट - ३

जिल्हास्तरीय बालकामगार कृती समितीमधील सदस्यांची कर्तव्ये आणि जबाबदाऱ्या

अ. क्र.	सदस्य	कर्तव्ये आणि जबाबदाऱ्या
१.	सहाय्यक पोलिस आयुक्त/जिल्हा पोलीस अधिकारी	<p>१) समितीस धाडीकरिता मागणीनुसार तातडीने पुरेसा पोलिस बंदोबस्त उपलब्ध करून देण्यात येऊन धाडीमध्ये प्रत्यक्ष सहभागी व्हावे.</p> <p>२) कृती समितीने दलाने मुक्त केलेल्या १४ वर्षाखालील बालमजूरांचा ताबा घ्यावा.</p> <p>३) १४ वर्षाखालील बालमजूरांना कामावर ठेवणाऱ्या प्रमुख मालकाविरुद्ध अटकेची त्वरीत कारवाई करून भारतीय न्याय संहिता, २०२३ अंतर्गत कारवाई करावी.</p> <p>४) मुक्त केलेल्या बालकामगारांची काळजीपूर्वक सन्मानाने वागवावे व त्यांना सुरक्षितरित्या बालमजूरात महिला व बालविकास विभागाच्या अधिकाऱ्यांकडे सुपूर्द करावे.</p> <p>५) समितीच्या मदतीने बाल कल्याण समितीसमोर बालकामगारांची बाजू मांडावी. बालमजूर परराज्यातील असल्यास जापू मार्फत त्यांची सुरक्षित रवानगी पालकांकडे करावी.</p>
२.	सहाय्यक कामगार आयुक्त/सरकारी कामगार अधिकारी	<p>१) बाल व किशोरवर्यीन कामगार (प्रतिबंध व नियमन) अधिनियम, १९८६ च्या तरतुदीच्या अनुषंगाने अधोकादायक उद्योग व प्रक्रियेमध्ये कामाचे तास, विश्रांतीची सुट्टी, रात्रपाळीत काम करण्यास प्रतिबंध, अतिकालिक काम, सापाहिक सुट्टी, किमान वेतन अधिनियमानुसार वेतन, मालकाने बालकाच्या आरोग्य व शिक्षणाची काळजी घेणे आणि तत्सम सर्व कायदेशीर तरतुदीचे काटेकोर पालन होत आहे, याबाबतची खात्री करावी.</p> <p>२) संबंधीत कार्यक्षेत्रात बालमजूर कार्यरत असण्याची शक्यता असणाऱ्या विभागांमध्ये सातत्याने सर्वेक्षणे करावीत.</p> <p>३) १४ वर्षाखालील बालमजूर कार्यरत असल्याचे आढळताच आणि बालकामगारांची संख्या जास्त असल्यास जिल्हाधिकारी व पोलिस अधिकारी यांचेशी समन्वय साधून २४ तासाचे आत समितीने धाड आयोजित करावी. बालमजूरांची संख्या कमी असल्यास पोलिसांच्या मदतीने त्याच दिवशी कारवाई करून बालमजूरांची मुक्तता करावी.</p> <p>४) समितीचा कायमस्वरूपी सदस्य सचिव या नात्याने प्रत्येक धाडसत्राचे नियोजन करावे. धाडीत पुरेसे अधिकारी, दुकाने निरीक्षक उपस्थित ठेवावेत. बालमजूर ठेवणाऱ्या मालकांविरुद्ध बाल व किशोरवर्यीन कामगार (प्रतिबंध व विनियमन) अधिनियम, १९८६ चे</p>

	<p>कलम ३ लागू असल्यास त्या अंतर्गत कारवाई करावी उक्त अधिनियमाचे कलम ३ लागू नसल्यास कलम ७, ८, ९, ११, १२ आणि १३ अंतर्गत कारवाई करावी.</p> <p>५) मुक्त केलेल्या बालमजूरांचा सोबतच्या विहीत परिशिष्ट-ब मध्ये नमूद केलेला संपूर्ण तपशील बालमजूरांकडून आपुलकीने माहिती मिळवून भरावा व त्या तक्त्याची एक प्रत पोलिस विभागांस द्यावी. बालमजूर आढळलेल्या मालकांविरुद्ध समितीच्या वतीने पोलिसांकडे रितसर तक्रार/जबाब नोंदवावा.</p> <p>६) बालमजूरांकडून माहिती मिळविताना मालकाने सदर बालमजूर कामावर ठेवण्याकरिता बालमजूरांच्या पालकास कोणत्याही प्रकारे आर्थिक सहाय्य, कर्ज, उचल इ. स्वरुपात रक्कम अदा केली आहे का, याबाबतदेखील माहिती घ्यावी आणि अशा उक्त स्वरुपात रक्कम अदा करण्यात आलेली असल्यास, त्यांना वेठबिगार कामगार म्हणून घोषित करण्याबाबत त्वरीत थेट अहवाल जिल्हाधिकारी यांना पुढील कार्यवाहीस्तव सादर करावा व त्याची प्रत कामगार आयुक्तांमार्फत शासनास पाठवावी.</p> <p>७) धाडीत मुक्त केलेल्या बालकांना बालगृहांत पाठवेपर्यंत त्यांच्या खाण्यापिण्याची योग्य ती काळजी घ्यावी.</p> <p>८) ज्या मालकांविरुद्ध बालकामगार अधिनियम १९८६ चे कलम ३ अंतर्गत कारवाई करण्यात आली त्यांच्याकडून सर्वोच्च न्यायालयांच्या याचिका क्र. ४६५/१९८६ मधील निर्णयानुसार रु.२०,०००/- बालकल्याण पुनर्वसन व कल्याण निधीकरिता वसुल करावेत.</p> <p>९) ज्या मालकांकडे १४ वर्षाखालील बाल कामगार आढळले असतील अशांविरुद्ध, प्रकरणपरत्वे अ) मुंबई दुकाने व आस्थापना अधिनियम, ब) किमान वेतन अधिनियम आणि क) कारखाना अधिनियम, १९४८ अंतर्गत असलेल्या संबंधीत तरतुदीचा भंग झाल्यास आवश्यक ती रितसर न्यायालयीन कारवाई देखील संबंधीत निरीक्षकांमार्फत करवून घ्यावी. केलेल्या कार्यवाहीचा अहवाल शासनास कामगार आयुक्तांमार्फत सादर करावा.</p> <p>१०) प्रत्येक आस्थापना आणि कारखान्यांमध्ये दर्शनी भागात येथे बालकामगार कामावर ठेवले जात नाहीत, असा फलक लावला असल्याची खात्री करावी.</p>
३.	<p>महिला व बालकल्याण अधिकारी</p> <p>१) स्थानिक बालकामगार आढळल्यास जिल्हाधिकारी आणि स्वयंसेवी संस्थांच्या मदतीने अशा बालकामगारांचे पुनर्वसन करावे.</p> <p>२) समितीने मुक्त केलेल्या बालकामगारांचा पोलिसांकडून रितसर ताबा घेवून त्यांच्याचे अन्न, वस्त्र, निवान्याची आणि सुरक्षिततेची संपूर्ण काळजी घ्यावी.</p>

		<p>३) स्थानिक बालबालकामगार असल्यास शिक्षण अधिकाऱ्यांच्या मदतीने त्यांना शिक्षणाच्या मूळ प्रवाहात सहभागी करवून घ्यावे. त्याचबरोबर शक्य असल्यास, काळानुरूप व्यवसायाभिमूळ, तांत्रिक प्रशिक्षण देखील देण्यात यावे.</p> <p>४) मुक्त केलेल्या बालमजूरांना बाल कल्याण समितीसमोर हजर ठेवावे व त्यांची बाजू मांडावी.</p> <p>५) बाल कल्याण समितीचे आदेशांची दरमहा माहिती जिल्हाधिकारी तथा जिल्हादंडाधिकारी व कामगार आयुक्त यांना स्वतंत्रपणे सादर करावी.</p> <p>६) शहरी भागात महानगरपालिकेतील संबंधित अधिकारी व ग्रामीण भागात जिल्हा परिषदेचे संबंधित अधिकारी यांनी उपरोक्त संबंधीत बाबींवर पूर्ण नियंत्रण ठेवून सहकार्य करून केलेल्या कामकाजाचा अहवाल जिल्हादंडाधिकाऱ्यांना/कामगार आयुक्तांना दरमहा सादर करावा.</p>
	शिक्षण अधिकारी	<p>१) मुक्त केलेल्या बालकामगारांना शालेय प्रवेशाकरिता लागणाऱ्या दाखल्यांकरिता आग्रही न राहता, सरळ शालेय प्रवेश देण्यांत यावा आणि शिक्षणाच्या मूळ प्रवाहात आणण्यासाठी प्राधान्याने त्यांना मोफत व सक्तीचे शिक्षण उपलब्ध करून द्यावे.</p> <p>२) त्याकरिता राज्य शासनाच्या व केंद्र शासनाच्या उपलब्ध सर्व विविध योजना राबवाव्यात.</p> <p>३) शिक्षणाच्या वेळेत त्यांना मोफत आहारांच्या शासकीय योजनांचा लाभ प्रत्यक्ष मिळवून द्यावा.</p> <p>४) बालकामगारांच्या शैक्षणिक गळतीस शिक्षण अधिकारी व शाळेचे मुख्याध्यापक जबाबदार राहतील.</p> <p>५) बाल बालकामगारांच्या आई वडिलांचे समुपदेशन करून शिक्षणाचे महत्व पटवून द्यावे.</p> <p>६) शहरी भागात महानगरपालिकेतील संबंधित अधिकारी व ग्रामीण भागात जिल्हा परिषदेचे संबंधित अधिकारी यांनी उपरोक्त संबंधीत बाबींवर पूर्ण नियंत्रण ठेवून सहकार्य करून केलेल्या कामकाजाचा अहवाल जिल्हादंडाधिकाऱ्यांना/कामगार आयुक्तांना दरमहा सादर करावा.</p>
	शासकीय जिल्हा वैद्यकीय अधिकारी	<p>१) कृती समितीच्या धाडसत्रास मुक्त करण्यांत आलेल्या बालकामगारांची संपूर्ण वैद्यकीय तपासणी करून आवश्यकता असल्यास त्वरेने उपचार सुरु करावे.</p> <p>२) मुक्त केलेल्या बालमजूरांच्या निःसंदिग्ध व्याचे प्रमाणपत्र मागणीनुसार त्वरीत तपास पोलिस अधिकारी/ सरकारी कामगार</p>

	<p>अधिकारी यांना देण्यात यावीत.</p> <p>३) बालमजूरीच्या वयासंदर्भात प्रमाणपत्र, शासकीय सहाय्यक शल्य विशारद या दर्जापेक्षा कमी दर्जाच्या वैद्यकिय अधिकाऱ्यांनी अदा करु नये.</p> <p>४) उपचारासाठीचा आणि वैद्यकिय प्रमाणपत्रासाठी येणारा सर्व खर्च जिल्हाधिकाऱ्यांनी जिल्हा बाल कल्याण निधीतून प्रथम भागवावा आणि तो खर्च बालमजूरास नियुक्त केलेल्या त्याच मालकाकडून वसूल करून पुन्हा जिल्हा बाल कल्याण निधीत जमा करावा.</p>
--	---
